

MIARY WIELKOŚCI GOSPODARSTW I PRZEDSIĘBIORSTW ROLNICZYCH

Wojciech Ziętara

Katedra Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie

Kierownik: prof. dr hab. Henryk Runowski

Słowa kluczowe: gospodarstwo, przedsiębiorstwo rolnicze, potencjał produkcyjny, wielkość ekonomiczna

Key words: farm, agricultural enterprise, production potential, economic size unit

S y n o p s i s: W artykule omówiono różne sposoby pomiaru wielkości gospodarstw i przedsiębiorstw rolniczych. Rozróżniono pojęcie gospodarstwa i przedsiębiorstwa rolniczego i je odpowiednio zdefiniowano. Omówiono tradycyjne miary wielkości tych podmiotów oparte na potencjale produkcyjnym. Zaprezentowano jednocześnie ekonomiczne miary wielkości gospodarstw i przedsiębiorstw oparte na ich sile ekonomicznej wyrażonej w ESU i w wielkości produkcji. Mianem przedsiębiorstw rolniczych objęto te jednostki, które prowadzą produkcję towarową. Z ogólnej liczby gospodarstw indywidualnych w 2007 roku wynoszącej 2579,1 tys. działalność rolniczą prowadziło 2387,2 tys., to jest 92,7%, natomiast liczba gospodarstw towarowych, które należy uznać za przedsiębiorstwa wynosiła w tym roku 753,2 tys., to jest zaledwie 31,5% liczby gospodarstw prowadzących działalność rolniczą.

WPROWADZENIE

Jednym z podstawowych problemów ekonomiki rolnictwa, a w szczególności ekonomiki i organizacji gospodarstw rolniczych, był i jest sposób pomiaru wielkości jednostek produkcyjnych w rolnictwie zwanych gospodarstwami rolniczymi. Pojęcie gospodarstwa rolniczego jest wieloznaczne i nieprecyzyjne. Jest różnie definiowane. Występuje również pojęcie przedsiębiorstwa rolniczego. Tradycyjną miarą wielkości gospodarstw rolniczych była i dotychczas jest stosowana powierzchnia użytków rolnych. Miara ta jest mało precyzyjna i zachodzi potrzeba stosowania innych bardziej adekwatnych miar. W artykule omówiono miary wielkości gospodarstw i przedsiębiorstw oparte na potencjale produkcyjnym i na ich sile ekonomicznej.

GOSPODARSTWO A PRZEDSIĘBIORSTWO

Pojęcie gospodarstwa rolniczego można rozpatrywać z różnych punktów widzenia: potocznego, prawnego i merytorycznego. W znaczeniu potocznym gospodarstwo rolnicze rozumiane może być bardzo różnie. Odnosi się do gospodarstwa tzw. rodzinnego, państwo-

wego gospodarstwa rolnego, spółdzielczego gospodarstwa, gospodarstwa przyzagrodowego, przykładowego, doświadczalnego itp. [Encyklopedia ... 1984]. W tym znaczeniu pojemność tego pojęcia jest bardzo szeroka.

Jednoznacznie pojęcie gospodarstwa rolniczego jest zdefiniowane na gruncie prawnym. Główny Urząd Statystyczny dla celów statystycznych gospodarstwo definiuje w sposób następujący: „*Za gospodarstwo rolne uważa się grunty rolne wraz z gruntami leśnymi, budynkami lub ich częściami, urządzeniami i inwentarzem, jeżeli stanowią lub mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą oraz prawami i obowiązkami związanymi z prowadzeniem gospodarstwa rolnego*”. W ramach gospodarstw rolnych GUS wyróżnia gospodarstwo indywidualne, za które „... *uważa się gospodarstwo rolne o powierzchni użytków rolnych od 0,1 ha, będące własnością lub znajdujące się w użytkowaniu osoby fizycznej lub grupy osób oraz gospodarstwo rolne osoby nieposiadającej użytków rolnych lub posiadającej użytki o powierzchni mniejszej niż 0,1 ha, która ma co najmniej: 1 sztukę bydła lub(i) 5 sztuk trzody chlewnej albo 1 lochę lub(i) 3 sztuki owiec lub (i) kóz lub(i) 1 konia lub(i) 30 sztuk drobiu lub(i) 1 strusia lub(i) 5 sztuk samic królików lub(i) 5 sztuk samic pozostałych zwierząt futerkowych lub(i) 3 sztuki pozostałych zwierząt utrzymywanych na rzeź lub (i) 1 pień pszczele*”. Tak zdefiniowane pojęcie gospodarstwa stosowane jest dla celów statystycznych [Charakterystyka ... 2006, 2008].

Z merytorycznego punktu widzenia w literaturze przedmiotu, szczególnie w ekonomice i organizacji gospodarstw rolniczych, wyróżnia się pojęcie gospodarstwa i przedsiębiorstwa. Rychlik i Kosieradzki [1978] gospodarstwo definiują, jako „*celowo zorganizowany, mający własne kierownictwo, zespół ludzi, ziemi i pozostałych niezbędnych do procesu produkcyjnego środków produkcji, który zajmuje się produkcją roślinną, roślinną i zwierzęcą, a niekiedy roślinną, zwierzęcą i przetwórstwem rolnym*”. Podobnie pojęcie gospodarstwa definiuje Mantuffel [1984], który „*określa gospodarstwo jako taką jednostkę produkcyjną, która posiada oddzielne kierownictwo, rozporządza przydzielonymi na stałe i (lub) własnymi środkami produkcji i siłą roboczą, przy czym jej podstawowym działem produkcyjnym jest produkcja roślinna*”. Występuje zgodność co do tego, że pojęcie gospodarstwa wiąże się z samym procesem produkcji, a więc z przetwarzaniem nakładów w produkcję rolniczą, decydujące znaczenie mają tu procesy zachodzące „*in natura*” [Rychlik, Kosieradzki 1978]. W literaturze niemieckiej pojęcie gospodarstwa rolniczego podobnie definiuje się, jak w literaturze polskiej [Begriffs ... 1973, Reisch, Zeddies 1995, Steffen, Born 1978].

Uogólniając przytoczone poglądy Autor proponuje następującą definicję gospodarstwa: „*gospodarstwo rolnicze jest to jednostka techniczno-produkcyjna wyodrębniona pod względem organizacyjnym stanowiąca zespół trzech czynników produkcji: ziemi, pracy i kapitału, nastawiona na wytwarzanie produktów rolniczych*” [Ziętara 1998]. Mówiąc o gospodarstwie nie wnikamy jakie będzie rozdysponowanie wytworzonych produktów, czy zostaną one zużyte w gospodarstwie rolniczym czy też przeznaczone na potrzeby rolnika i jego rodziny (spożycie w gospodarstwie domowym) lub na sprzedaż. Wyodrębnienie organizacyjne oznacza, że gospodarstwo posiada wydzieloną ziemię, środki produkcji i pracę. Stanowi więc jednostkę techniczno-organizacyjną ukierunkowaną na wytwarzanie produktów rolniczych. Interesuje nas, jakimi środkami (budynkami, maszynami, środkami obrotowymi itp.) dysponuje gospodarstwo. Nie wnikamy natomiast czy są to środki własne czy też zostały wynajęte lub nabyte na kredyt. Zgodnie z tymi stwierdzeniami głównymi dziedzinami, którymi zajmuje się gospodarstwo są: zaopatrzenie w środki produkcji, produkcja, składowanie produktów i ich zbyty, a także utrzymanie w sprawności składników

majątkowych. W związku z tym efekty gospodarstwa należy oceniać przy pomocy następujących kategorii produkcji: globalnej, końcowej brutto i netto oraz czystej brutto i netto. Przy pomocy tych kategorii oceniamy rolnika jako producenta [Ziętara 2008].

W przeciwieństwie do gospodarstwa przedsiębiorstwo rolnicze stanowi jednostkę gospodarczą wyodrębnioną pod względem organizacyjnym, ekonomicznym i prawnym nastawioną na wytwarzanie produktów i usług rolniczych w celu ich sprzedaży. Wyodrębnienie ekonomiczne oznacza, że przedsiębiorstwo dysponuje wydzielonym majątkiem i pokrywa swoje wydatki przychodami z działalności gospodarczej. Są to jednostki samofinansujące się. Odrębność ekonomiczna przedsiębiorstwa prywatnego, np. rodzinnego, wynika z istoty własności prywatnej, oznacza gospodarowanie na własny rachunek. Odrębność prawna oznacza, że przedsiębiorstwo stanowi jednostkę prawną z określonymi prawami i obowiązkami. Zapisane jest w odpowiednim rejestrze. Przyjmując ten punkt widzenia należy stwierdzić, że gospodarstwa zwane indywidualnymi produkującymi na sprzedaż (towarowe) mają charakter przedsiębiorstw. Są one wyodrębnione pod względem organizacyjnym, prawnym i ekonomicznym. Funkcjonują jako samodzielne podmioty gospodarcze. Są one wpisane do gminnych rejestrów gospodarstw. Funkcjonują w formie prawnej przedsiębiorstwa osoby fizycznej, mimo że ustawa o działalności gospodarczej nie uwzględnia działalności rolniczej [Ustawa ... 2008]. Natomiast pozostałe jednostki, które prowadzą produkcję rolniczą na własne potrzeby są gospodarstwami z merytorycznego punktu widzenia.

Na rozróżnienie pojęć gospodarstwa i przedsiębiorstwa zwracają także uwagę Steffen i Born [1987] rozpatrując przedsiębiorstwo w ujęciu systemowym, gdzie w ramach socjotechnicznego systemu przedsiębiorstwa wyróżniają funkcje gospodarstwa i funkcje przedsiębiorstwa.

TRADYCYJNE MIARY WIELKOŚCI GOSPODARSTW I PRZEDSIĘBIORSTW

Do tradycyjnych miar wielkości gospodarstw, które wykształciły się historycznie, należy zaliczyć miary oparte na pomiarze czynników produkcji: ziemi, pracy i kapitału. Ziemia jako podstawowy czynnik produkcji była i jest przyjmowana jako podstawowa miara wielkości gospodarstwa. Ten fakt podkreśla wielu autorów. Szczególnie silnie ten fakt podkreślają Brandes i Woermann [1971]. Pod uwagę brano powierzchnię ogólną gospodarstwa, częściej jednak powierzchnię użytków rolnych. Zdawano sobie sprawę ze słabości tej miary, które wynikają z różnic w strukturze użytków rolnych, jakości gleb, ukształtowania powierzchni i agroklimatu. Nieuwzględnianie struktury użytków rolnych, jakości gleb i agroklimatu prowadzi do deformacji tej miary. Część gospodarstw nie prowadzi w ogóle działalności rolniczej. W tabeli 1 podano liczby charakteryzujące udział gospodarstw prowadzących działalność rolniczą w latach 2002-2007. W 2002 roku udział gospodarstw prowadzących działalność rolniczą w ogólnej liczbie gospodarstw wynosił 74%. W latach 2005-2007 nastąpił wzrost udziału odpowiednio do 91 i 93%. Ten fakt należy łączyć z akcesją Polski do Unii Europejskiej w 2004 roku i wprowadzeniem dopłat bezpośrednich do użytków rolnych. Z liczb podanych w tabeli 1 wynika także, że występuje związek między wzrostem udziału gospodarstw prowadzących działalność rolniczą z ich powierzchnią. Najmniejsza aktywność w działalności rolniczej występuje w gospodarstwach najmniejszych do 1 ha użytków rolnych. W 2002 roku w gospodarstwach do 1 ha tylko 57% prowadziło działalność rolniczą. W latach 2005-2007 wskaźnik ten wzrósł do 84%. W pozostałych grupach gospodarstw wskaźnik ten wynosił ponad 90%, a w gospodarstwach powyżej 5 ha dochodził do 100%.

Tabela 1. Udział gospodarstw prowadzących działalność rolniczą w ogólnej liczbie gospodarstw w latach 2002-2007

Lata	Liczba gospodarstw ogółem [tys.]	Udział prowadzących działalność rolniczą [%]	W tym udział grupy obszarowej [%]					
			<1 ha	1-5 ha	5-15 ha	15-20 ha	20-50 ha	>50 ha
2002	2 928,6	74,2	56,9	75,0	93,2	97,1	97,3	94,7
2005	2 729,0	90,6	81,2	93,1	98,8	99,5	99,7	99,5
2007	2 575,1	92,7	83,7	94,5	99,1	99,7	99,9	99,5

Źródło: [Systematyka ... 2002, Charakterystyka ...2006, 2008].

Tabela 2. Skala wielkości gospodarstw [ha użytków rolnych]

Skala	Według FADN	Według autora
Bardzo małe	<5	do 5 ha
Małe	5-10 ha	5-10 ha
Średniomałe	10-20 ha	10-20 ha
Średnie	-	20-50 ha
Średnioduże	20-30 ha	-
Duże	30-50 ha	50-100 ha
Bardzo duże	> 50 ha	-
Wielkoobszarowe	-	>100 ha

Źródło: opracowanie własne.

W celu oceny wielkości gospodarstw według powierzchni stosuje się różne skale. Na uwagę zasługuje skala wielkości stosowana przez IERGŻ w Polskim FADN [Polski FADN 2008]. Autor na podstawie dotychczasowych doświadczeń proponuje skalę wielkości gospodarstw indywidualnych podaną w tabeli 2. Występujące różnice między podanymi skalami wynikają z przyjętych założeń. Autor uznał potrzebę wydzielenia gospodarstw wielkoobszarowych, a w grupie gospodarstw indywidualnych brał pod uwagę społeczne postrzeganie wielkości gospodarstwa.

W tabeli 3 podano strukturę gospodarstw indywidualnych w latach 2002-2007 zgodnie z podaną przez autora skalą. Z liczb podanych w tabeli 3 wynika, że dominujący w strukturze gospodarstw był udział gospodarstw bardzo małych i małych. W 2002 roku wynosił odpowiednio 72,5 i 14,6%. Podobny udział wystąpił w 2005 roku. W 2007 roku udział tych dwóch grup gospodarstw w stosunku do 2002 roku zmniejszył się o 1,34%. Nastąpił natomiast wzrost udziału gospodarstw średnich i pozostałych także o 1,34%. Oceniając strukturę gospodarstw w Polsce według powierzchni należy stwierdzić, że jest ona bardzo niekorzystna.

Tabela 3. Liczba i struktura gospodarstw indywidualnych w latach 2002-2007

Grupy obszarowe	Wielkości w roku					
	2002		2005		2007	
	liczba gospodarstw [tys.]	udział [%]	liczba gospodarstw [tys.]	udział [%]	liczba gospodarstw [tys.]	udział [%]
<5 ha	2123,2	72,50	1978,5	72,50	1807,6	70,19
5-10 ha	426,5	14,56	388,3	14,23	399,9	15,53
10-20 ha	266,3	9,09	244,7	8,97	243,9	9,47
20-50 ha	95,5	3,26	98,7	3,62	102,3	3,97
50-100 ha	12,0	0,42	13,5	0,49	15,6	0,61
>100 ha	5,1	0,17	5,3	0,19	5,8	0,23
Razem	2928,6	100,00	2729,0	100,00	2575,1	100,00

Źródło: [Systematyka ... 2002, Charakterystyka ... 2006, 2008].

Miary powierzchniowe, jak zaznaczano wcześniej, są bardzo proste w użyciu jednak mają wiele słabości. Różnice w jakości gleb odgrywają istotną rolę. Z tego powodu podejmowano próby uwzględnienia jakości gleb w pomiarze wielkości gospodarstw. W tym celu wprowadzono kategorię hektarów przeliczeniowych polegającą na wyrażeniu powierzchni gospodarstwa w hektarach klasy IV. Dzięki temu wielkość gospodarstwa można wyrażać w hektarach przeliczeniowych. Na ten sposób określania wielkości gospodarstw rolniczych uwagę zwrócił Wojtaszek [1970]. Na tej podstawie w naszym kraju określany jest podatek rolny. Istnieje także teoretyczna możliwość uwzględniania innych czynników mających wpływ na potencjał produkcyjny gospodarstw, takich jak: agroklimat, stosunki hydrologiczne i pionowe ukształtowanie powierzchni. Czynniki te ujęte są w metodzie Waloryzacji Rolniczej Przestrzeni Produkcyjnej (WRPP) [Witek, Górski 1977]. Dzięki temu możliwe jest wyrażenie wielkości gospodarstwa ogólną liczbą punktów waloryzacyjnych. Proponuje się następującą skalę:

bardzo małe	do 325 pkt
małe	325-650 pkt
średnie	650-1300 pkt
duże	1300-3250 pkt
bardzo duże	3250-6500 pkt
wielkoobszarowe	6500 i więcej pkt.

Drugim czynnikiem produkcji, który może być wykorzystany jako miara wielkości gospodarstwa jest liczba pracujących ogółem lub w przeliczeniu na osoby pełnozatrudnione (AWU). Miara ta, jak podkreślają Brandes i Woermann [1971], często jest stosowana do określania wielkości przedsiębiorstw przemysłowych lub usługowych. Do określenia wielkości gospodarstw rolniczych jest mniej przydatna. Pewne zastosowanie może mieć przy określaniu wielkości gospodarstw opartych na najmniej sile roboczej, w której występuje większa zmienność tego czynnika. Mniej jest przydatna do określenia wielkości gospodarstw rodzinnych, które charakteryzują się małą zmiennością tego czynnika produkcji. Ta mała zmienność wynika z liczebności rodziny rolniczej. W tabeli 4 podano liczby pracujących i pełnozatrudnionych w gospodarstwach o różnej powierzchni. Z podanych liczb wynika, że liczba pracujących w gospodarstwach do 100 ha w przeliczeniu na jedno gospodarstwo wykazuje małą zmienność i zawarta jest w przedziale 1,72-2,72 osób. Jeszcze mniejsza zmienność występuje w zasobach rodzinnej siły roboczej. Zdecydowanie niższa, zwłaszcza w gospodarstwach do 20 ha jest liczba osób pełnozatrudnionych na jedno gospodarstwo. W grupach poniżej 5 i 5-10 ha wynosi odpowiednio 0,55 i 1,39 AWU. W celu oceny wielkości gospodarstw indywidualnych według tego czynnika można zaproponować następującą skalę biorąc pod uwagę liczbę pełnozatrudnionych (AWU) w przeliczeniu na 1 gospodarstwo:

bardzo małe	do 1
małe	1-2
średnie	2-3
duże	3-4
bardzo duże	4 i więcej.

Z liczb podanych w tabeli 4 wynika, że według kryterium zatrudnienia 70,2% stanowią gospodarstwa bardzo małe. Udział gospodarstw małych, w których występują 1-2 osoby pełnozatrudnione wynosił 29%, a udział gospodarstw dużych zaledwie 0,8%. Według skali stosowanej przy klasyfikacji małych i średnich przedsiębiorstw wyróżnia się:

Tabela 4. Pracujący i pełnozatrudnieni w gospodarstwach indywidualnych w 2007 roku

Grupy obszarowe	Liczba gospodarstw	Pracujący [tys.osób]		Pełnozatrudnieni [tys. AWU]	Pracujący [osób/gosp.]		AWU/gospodarstwo
		ogółem	w tym rodzinna		ogółem	w tym rodzinna	
<5 ha	1807,6	3107,3	3101,6	995,0	1,72	1,72	0,55
5-10 ha	399,9	944,1	941,3	556,9	2,36	2,35	1,39
10-20 ha	243,9	605,6	603,4	426,2	2,48	2,47	1,75
20-50 ha	102,3	268,0	264,9	209,3	2,62	2,59	2,05
50-100 ha	15,6	42,5	40,1	36,7	2,72	2,57	2,35
>100 ha	5,8	22,3	13,3	21,9	3,84	2,29	3,78
Ogółem	2575,1	4989,8	4964,6	2246,0	1,94	1,93	0,87

Źródło: [Charakterystyka ... 2008].

- mikroprzedsiębiorstwa – (zatrudniające < 10 osób),
- małe przedsiębiorstwa – (zatrudniające 10-50 osób),
- średnie przedsiębiorstwa – (zatrudniające 50-250 osób) [Definicja ... 2004].

Według tej klasyfikacji wszystkie gospodarstwa indywidualne mające charakter przedsiębiorstw (towarowe) i większość gospodarstw wielkoobszarowych mieści się w kategorii mikroprzedsiębiorstw, w których zatrudnienie nie przekracza 10 osób. Z tego względu wprowadzanie ograniczeń administracyjnych w powierzchni gospodarstw rodzinnych nie ma uzasadnienia merytorycznego [Ustawa ... 2003].

Innym sposobem wyrażenia wielkości gospodarstw nastawionych na produkcję zwierzęcą może być podział gospodarstw według liczby utrzymywanych zwierząt, np. wielkość gospodarstw mlecznych można wyrazić liczbą utrzymywanych krów. W tabeli 5 podano strukturę gospodarstw i pogłowia krów w gospodarstwach ogółem w latach 2005-2007, gdzie wyodrębniono 5 klas wielkości gospodarstw indywidualnych i 2 klasy w ramach gospodarstw wielkotowarowych. Z liczb podanych w tabeli 5 wynika, że dominujący jest udział gospodarstw bardzo małych i małych, który w tych latach wynosił odpowiednio 90,2 i 88,5%. W tych gospodarstwach znajdowało się odpowiednio 52,6 i 46,2% pogłowia krów. Znaczący był udział pogłowia krów w gospodarstwach średnich, który wynosił odpowiednio 36,3 i 39,4%. Oceniając strukturę gospodarstw mlecznych należy stwierdzić, że jest ona

Tabela 5. Struktura gospodarstw mlecznych i pogłowia krów w latach 2005-2007

Skala wielkości	Grupy wielkości stada bydła	Udział w roku [%]			
		2005		2007	
		gospodarstw rolnych	pogłowia krów	gospodarstw rolnych	pogłowia krów
Bardzo małe	1-4 szt.	80,2	35,1	78,9	30,7
Małe	5-9 szt.	10,0	17,5	9,6	15,5
Średnie	10-29 szt.	8,8	36,3	10,3	39,4
Duże	30-49 szt.	0,8	7,2	1,0	8,9
Bardzo duże	50-99 szt.	0,2	2,7	0,2	3,7
Wielkotowarowe					
mniejsze	100-199 szt.	0,0	0,7	0,0	1,1
Wielkotowarowe większe	200 i więcej szt.	0,0	0,5	0,0	0,7
Razem		100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: [Charakterystyka ... 2006, 2008].

bardzo niekorzystna. Pozytywnym zjawiskiem jest jej poprawa przejawiająca się wzrostem udziału gospodarstw średnich i większych, a także wielkotowarowych. W tych gospodarstwach następuje również wzrost koncentracji pogłównia. W chowie trzody chlewnej wielkość gospodarstw trzodowych może być określana liczbą utrzymywanych loch.

W grupie tradycyjnych metod pomiaru wielkości gospodarstwa opartych na potencjale produkcyjnym można klasyfikować gospodarstwa według wartości aktywów ogółem lub według wartości środków trwałych. Steinhauser, Langbehn i Peters [1989] wskazują także na przydatność do określania wielkości gospodarstw wartości tzw. majątku aktywnego, którego odpowiednikiem jest wartość środków obrotowych. Te miary mają częściowo charakter ekonomiczny. Tradycyjne miary wielkości gospodarstw są proste w użyciu, jednak mało precyzyjne. Nie zawierają informacji o rzeczywistej wielkości gospodarstw wynikającej z ich siły ekonomicznej.

EKONOMICZNE MIARY GOSPODARSTW

W celu wyeliminowania słabości tradycyjnych miar wielkości gospodarstw opartych głównie na powierzchni użytków rolnych poszukiwano innych miar lepiej oddających siłę ekonomiczną gospodarstw. Obecnie najczęściej stosowaną miarą ekonomiczną jest ESU (*European Size Unit*) – europejska jednostka miary. Jej postawą jest Standardowa Nadwyżka Bezpośrednia (SNB) o równowartości 1200 euro. Wielkość gospodarstwa wyrażoną liczbą ESU ustala się dzieląc wartość SNB z całego gospodarstwa przez 1200 euro lub jej równowartość w PLN. W tabeli 6 podano skalę wielkości gospodarstw i ich strukturę w latach 2002-2007. Według tej skali gospodarstwa zostały podzielone na 6 klas. Gospodarstwa bardzo małe poniżej 4 ESU, a bardzo duże powyżej 100 ESU. Udział gospodarstw bardzo małych w analizowanych latach wynosił około 80%, natomiast małych (4-8 ESU) i średnio małych (8-16 ESU) razem odpowiednio: 17,9, 15,2 i 15,4%. Gospodarstwa tych trzech grup nie osiągały dochodu z gospodarstwa na poziomie parytetowym. Z badań Józwiaka i Mirkowskiej [2008] wynika, że dopiero gospodarstwa o wielkości powyżej 16 ESU uzyskiwały dodatnie wartości wskaźników rentowności kapitału własnego i dochód parytetowy. Gospodarstwa te określić można jako zdolne do rozwoju. Ich udział w ogólnej liczbie gospodarstw zawarty był w przedziale 3,5%-4,2%, natomiast ich liczba w 2007 roku wynosiła 99,1 tys. Ta miara ekonomiczna wskazuje dobitnie na niekorzystną strukturę gospodarstw w Polsce.

Tabela 6. Liczba i struktura gospodarstw według siły ekonomicznej (ESU) w latach 2002-2007

Skala wielkości	Klasa wg ESU	2002		2005		2007	
		liczba gospodarstw [tys.]	struktura [%]	liczba gospodarstw [tys.]	struktura [%]	liczba gospodarstw [tys.]	struktura [%]
Bardzo małe	<4	1707,6	78,6	2010,6	81,2	1924,0	80,4
Małe	4-8	239,6	11	228,6	9,2	221,6	9,3
Średnio małe	8-16	149,1	6,9	147,8	6,0	146,3	6,1
Średnio duże	16-40	62,9	2,9	72,9	2,9	80,3	3,4
Duże	40-100	9,6	0,4	12,8	0,5	14,6	0,6
Bardzo duże	>100	3,4	0,2	3,8	0,2	4,2	0,2
Razem	X	2172,2	100,0	2476,5	100,0	2391,0	100,0

Źródło: [Systematyka ... 2002, Charakterystyka ... 2006, 2008].

Miara ekonomiczna jaką jest ESU mimo swoich niewątpliwych zalet jest mało przydatna w mikroekonomicznej ocenie gospodarstw. Ma ona w pewnym sensie charakter umowny. SNB stanowi różnicę między wartością produkcji z danej działalności a kosztami bezpośrednimi. Zarówno wartość produkcji, jak i koszty bezpośrednio nie są ustalane na podstawie danych z konkretnego gospodarstwa, lecz stanowią średnie ustalane dla danego regionu z trzech ostatnich lat. Z gospodarstwa pochodzą dane dotyczące struktury zasiewów i obsady zwierząt. Z tego względu miara ta nie oddaje rzeczywistej siły ekonomicznej gospodarstwa. Za bardziej poprawną miarę należałoby przyjąć wartość produkcji z gospodarstwa. Najczęściej zalecanymi kategoriami produkcji przydatnymi w pomiarze wielkości gospodarstwa są: globalna, końcowa i towarowa. Przydatność tych miar podkreślają Steinhauser, Langbehn i Peters [1989], a z polskich autorów Manteuffel [1984] i Wojtaszek [1970]. Wartość wymienionych kategorii produkcji z całego gospodarstwa może być wyrażana w cenach bieżących, natomiast wielkość może być wyrażona w cenach stałych lub jednostkach zbożowych. Spośród wymienionych kategorii produkcji szczególnie należy podkreślić kategorię produkcji towarowej, która jednoznacznie charakteryzowałaby gospodarstwa jako przedsiębiorstwa. Z dostępnych danych wynika, że liczba gospodarstw towarowych o wartości sprzedaży powyżej 15 tys. zł w 2002 roku wynosiła 408,4 tys. [Systematyka ... 2003]. Na tyle należałoby szacować liczbę przedsiębiorstw rolnych. Wymieniona kategoria produkcji towarowej, mimo że doskonale charakteryzuje wielkość przedsiębiorstwa rolniczego, nie w pełni odzwierciedla jego siłę ekonomiczną. O sile ekonomicznej przedsiębiorstwa rolniczego decyduje jego zdolność do wzrostu i rozwoju. Ta zdolność może być najlepiej charakteryzowana za pomocą kategorii wynikowych o różnym stopniu „oczyszczenia”. Można przyjąć, że kategorią najlepiej spełniającą te wymagania jest kategoria „dochodu z gospodarstwa”. Ze względu na to, że nie wszystkie gospodarstwa są objęte systemem rachunkowości rolnej, za miarę wielkości gospodarstwa rolniczego należałoby przyjąć „standardowy dochód z gospodarstwa”. Obliczany byłby, jako różnica między wielkością standardowej nadwyżki bezpośredniej z gospodarstwa a kosztami pośrednimi, ustalonymi szacunkowo dla określonych typów gospodarstw rolniczych.

Biorąc po uwagę poziom „dochodu z gospodarstwa” na podstawie danych rachunkowości gospodarstw objętych systemem FADN w 2007 r. można zaproponować następującą skalę wielkości gospodarstw:

Skala wielkości	Poziom dochodu z gospodarstwa [tys. PLN]
bardzo małe	do 15
małe	15-25
średnio małe	25-50
średnio-duże	50-100
duże	100-300
bardzo duże	300 i większe

WNIOSKI

Na podstawie przeprowadzonej analizy można sformułować następujące wnioski:

1. Wskazaniem jest rozróżnienie pojęcia: gospodarstwa i przedsiębiorstwa rolniczego. Jednostki produkcyjne w rolnictwie (gospodarstwa) prowadzące działalność rolniczą o charakterze towarowym powinny być określane mianem przedsiębiorstw rolniczych.

- Dotyczy to w szczególności tzw. gospodarstw rodzinnych. Rolnicy prowadzący gospodarstwa towarowe są przedsiębiorcami z merytorycznego punktu widzenia.
2. Tradycyjne miary wielkości przedsiębiorstw rolniczych oparte na powierzchni użytków rolnych i pozostałych czynnikach produkcji są nieprecyzyjne i powinny być zastąpione miarami ekonomicznymi.
 3. Z miar ekonomicznych należy brać pod uwagę miary oparte na standardowej nadwyżce bezpośredniej wyrażone w ESU.
 4. Za najbardziej dokładną miarę wielkości i siły ekonomicznej przedsiębiorstwa rolniczego należałoby przyjąć poziom faktycznego lub standardowego dochodu z gospodarstwa.

LITERATURA

- Begriffs – Systematik für die Landwirtschaftliche und gartenbauliche Betriebslehre. Schriftenreihe des HLBS. 1973: Heft 14. 5 Auflage. Verlag „Pflug und Feder“. GmbH – Bonn.
- Brandes W., Woermann E. 1971: Landwirtschaftliche Betriebslehre. Band 2. Spezieller Teil. Organisation und Führung landwirtschaftlicher Betriebe. Verlag Paul Parey, Hamburg.
- Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2005: 2006. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007: 2008. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- Definicja małych i średnich przedsiębiorstw 2004: Dz.Urz. WE L63 z 28.04.2004.
- Encyklopedia ekonomiczno-rolnicza 1984: PWRiL, Warszawa.
- Józwiak W., Mirkowska Z. 2008: Polskie gospodarstwa rolne w pierwszych latach członkostwa. *ZER* 2.
- Manteuffel R. 1984: *Ekonomika i organizacja gospodarstwa rolniczego*. PWRiL, Warszawa.
- Polski FADN 2008: Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa uczestniczące w Polskim FADN w 2007 r. [www.Polski FADN.pl].
- Reisch E., Zeddies J. 1995: Wprowadzenie do ekonomiki i organizacji gospodarstw rolnych. Wydawnictwa AR w Poznaniu.
- Rychlik T., Kosieradzki M. 1978: *Podstawowe pojęcia w ekonomice rolnictwa*. PWRiL, Warszawa.
- Steffen G., Born D. 1978: *Betriebs -und Unternehmensführung in der Landwirtschaft*. Verlag Eugen Ulmer, Stuttgart.
- Steinhauser H., Langbehn C., Peters S. 1989: *Einführung in die landwirtschaftliche Betriebslehre. Allgemeiner Teil*. Verlag Eugen Ulmer, Stuttgart.
- Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych 2002, 2003: *Powszechny Spis Rolny 2002*. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- Ustawa o kształtowaniu ustroju rolnego. 2003: Dz.U. 64.
- Ustawa o zmianie ustawy o swobodzie działalności gospodarczej i o zmianie niektórych ustaw. 2009: Dz.U. 18.
- Witek T., Górski T. 1977: *Przyrodnicza bonitacja rolniczej przestrzeni produkcyjnej w Polsce*. IUNG, Puławy.
- Wojtaszek Z. 1970: Zagadnienia wielkości gospodarstwa indywidualnego w Polsce. *Zeszyty Problematyczne Postępy Nauk Rolniczych*, zeszyt 10.
- Ziętara W. 1998: *Ekonomika i organizacja przedsiębiorstwa rolniczego*. Centrum Informacji Menedżera, Warszawa.
- Ziętara W. 2008: Od gospodarstwa do przedsiębiorstwa. *Roczniki Naukowe SERiA*, Tom 10, Zeszyt 3.

Wojciech Ziętara

MEASURES OF THE SIZE OF AGRICULTURAL FARMS AND AGRICULTURAL
ENTERPRISES

Summary

The paper describes different approaches towards measuring size of farms. The individual farm and farm business have been defined. Traditional measures based on production potential. In the paper the measures based on economical strength expressed in ESU or production volume have been discussed. Farm businesses have been defined as units with commercial production. In the year 2007 as much as 92,6% (2387,2 thousands) of the total population of 2579,1 thousands farms pursued agricultural activities. However only 31,5% (753,2 thousands) of farms pursuing agricultural activities could be recognized as commercial farms falling into category of farm businesses.

Adres do korespondencji:
prof. dr hab. Wojciech Ziętara
Katedra Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
ul. Nowoursynowska 166
02-787 Warszawa
e-mail: wojciech_zietara@sggw.pl